

Definitie diaconie

Uit: *Barmhartigheid en gerechtigheid. Handboek diaconiewetenschap*

Kok Kampen in samenwerking met landelijk bureau DISK Amsterdam, september 2004

1 IN HET BEGIN WAS ER DIAKONIA

Sake Stoppels

(Dit is een citaat van pag. 11-15 uit het Handboek diaconiewetenschap)

Het kerkelijke spreken over diaconaat en diaconie heeft zijn wortels in het Nieuwe Testament. Daar komen we woorden tegen als *diakonia*, *diakonos* en *diakonein*. Het gaat in deze Griekse woorden steeds om dienst. In het alledaagse Griekse taalgebruik was een *diakonos* een huisbediende, een tafeldienaar. In de Griekse cultuur stond een dergelijke dienst niet in hoog aanzien. Toch heeft de jonge kerk deze woordgroep gekozen om een wezenlijk kenmerk van haar functioneren aan te geven. Het woord *diakonia* is door de schrijvers van het Nieuwe Testament als het ware van de straat opgeraapt en gemaakt tot een kernwoord in de christelijke traditie. Zo komen we het werkwoord *diakonein* tegen in een centrale uitspraak van Jezus, zoals die ons door Marcus in het Grieks is overgeleverd: 'De zoon des mensen is niet gekomen om te worden *gediakend*, maar om te *diakenen* en zijn leven te geven als losprijs voor velen.' (Marc. 10, 45) Bij woorden als diaconie en diaken denken we meestal direct aan een deel van het werk in de kerk en aan de mensen die daar speciaal voor zijn aangesteld. De Griekse woordgroep heeft echter een bredere betekenis en verwijst volgens de klassieke uitleg meer naar een positie dan naar een functie. In het Nieuwe Testament is die (lage!) positie als het ware omgebouwd tot een houding, een basis-attitude; wie de diaken Jezus Christus volgt, is er een die dient. En dat geldt niet enkel voor het terrein dat wij met diaconaat zijn gaan aanduiden. Dienst aan God en dienst aan mensen is een cruciaal kenmerk van iedere christen en van de hele kerk.

Illustratief voor die bredere betekenis is het verhaal uit Handelingen 6 over de aanstelling van de zeven. Vaak wordt dit hoofdstuk beschouwd als het geboorteverhaal van de diaken in de kerk, maar het interessante is dat het woord 'diakonia' hier juist breder wordt gebruikt. In de groeiende gemeente van Jeruzalem klagen de Grieks sprekende weduwen er over dat ze over het hoofd worden gezien bij de dagelijkse ondersteuning (diakonia) vanuit de gemeente (6, 1). Voor de twaalf apostelen is dat een signaal dat er speciale 'tafeldienaars' moeten komen omwille van deze vrouwen en anderen die zorg nodig hebben. Zeven mannen worden aangesteld om deze zorg op zich te nemen. Op die manier kunnen de twaalf apostelen zich blijven concentreren op 'het gebed en de diakonia van het Woord' (6, 4). In het Nieuwe Testament blijft diakonia dus geenszins beperkt tot dat wat in de kerken doorgaans met diaconaat wordt aangeduid. Pas in de loop van de kerkgeschiedenis is de brede betekenis van diakonia, diakonos en diakonein versmald en specifiek verbonden met het werkveld van het diaconaat.

In dit boek nemen we de gangbare smallere opvatting als vertrekpunt. Dat doen we echter niet zonder te benadrukken dat diakonia, opgevat als dienst in de brede zin van het woord, een wezenlijk kenmerk is van de gehele kerk. Uitgedrukt in een beeld: diakonia is niet in de eerste plaats een partje van de kerkelijke sinaasappel, maar veeleer het sap dat smaak geeft aan het totale kerkelijk functioneren. Of zoals een Franse bisschop zei: 'Een kerk die niet dient, dient tot niets.'

Spraakverwarring

Wanneer in oecumenisch verband wordt nagedacht over het werkveld van de diakonia, wordt onmiddellijk duidelijk dat kerken verschillen in de wijze waarop ze hierover spreken. In de rooms-katholieke traditie spreekt men in het Nederlandse taalgebied vooral van 'diaconie', terwijl in protestantse kringen de aanduiding 'diaconaat' het meest gangbaar is. Verwarrend is dat protestanten bij 'diaconie' primair denken aan de groep van diakenen die (mede) gestalte geeft aan het diaconaat. Omgekeerd hebben katholieken in de regel geen directe associaties bij het woord 'diaconaat'. In hun traditie speelt dit woord feitelijk geen rol

van betekenis. Opmerkelijk is ook het verschil in de meervoudsvorm van 'diaken': protestanten spreken over diakenen, katholieken over diakens.

We leggen ons als redactie voorlopig neer bij het ontbreken van een breed geaccepteerd, oecumenisch begrip en hebben daarom de auteurs die hebben meegewerkt de vrijheid gegeven het begrip te kiezen waarmee ze het meest vertrouwd zijn. Wellicht kan deze oecumenische inleiding eraan bijdragen dat ook in terminologisch opzicht bruggen worden geslagen en er in de toekomst een gedeeld begrip zal komen.

Wat is diaconaat of diaconie?

Onder diaconaat of diaconie verstaan we in dit boek: *het handelen vanuit kerken en andere door het evangelie geïnspireerde groepen en bewegingen dat gericht is op het voorkómen, opheffen, verminderen dan wel mee uithouden van met name sociaal-maatschappelijke nood van individuen en van groepen mensen, en op het scheppen van rechtvaardige verhoudingen.*

Een aantal onderdelen van die definitie vergt enige toelichting.

a. 'kerken en andere door het evangelie geïnspireerde groepen en bewegingen':

In dit boek concentreren we ons op groepen die zich laten inspireren door het evangelie van Jezus Christus en daarop aanspreekbaar zijn. Daartoe behoren uiteraard de kerken, maar niet alleen zij. Er zijn daarnaast tal van bewegingen en groepen – interkerkelijk, parakerkelijk of zonder expliciete binding met de kerken – die zich door het evangelie laten inspireren en komen tot diaconaal handelen. 'Diaconie' en 'diaconaat' reserveren we voor dat handelen dat niet verheelt dat het (mede) geïnspireerd wordt door de christelijke traditie. Daarmee is nog niets gezegd over de kwaliteit, enkel over de bron waaruit dit handelen zegt zich te laten voeden. Een heldere en eenduidige grens valt hier uiteraard niet te trekken. We zullen in dit boek dan ook geen exacte afbakening en grenzen aangeven. Een poging om dat wel te doen zou geforceerd zijn, omdat juist in onze tijd grenzen worden overschreden en er allerlei vloeiende overgangen ontstaan.

Wanneer we in de definitie spreken over evangelie, beperken we ons uiteraard niet tot het Nieuwe Testament en tot de persoon van Jezus Christus. Wat christenen het evangelie zijn gaan noemen, is immers niet los verkrijgbaar. Het evangelie en de persoon van Jezus Christus zijn onlosmakelijk verbonden met het Oude Testament. Toch kiezen we voor het begrip 'evangelie' omdat de christelijke traditie via het Nieuwe Testament en het getuigenis aangaande Jezus Christus op het spoor is gezet van diaconaat. Allereerst inhoudelijk, maar vervolgens ook in de naamgeving. 'Diaconaat' en 'diaconie' zijn, zoals we al zagen, immers afgeleid van het nieuwtestamentische woord 'diakonia'. We willen op deze plaats echter benadrukken dat het Nieuwe Testament op de schouders van het Oude Testament staat. We zouden die beide schouders kunnen aanduiden met de termen *barmhartigheid* en *gerechtigheid*. Juist in hun combinatie kleuren deze twee het sociale handelen vanuit de joodse traditie. In de christelijke traditie is – vaak tegen de stroom in – steeds opnieuw gezocht naar het bijeenhouden en zonodig weer bijeenbrengen van de twee. In dit boek sluiten we ons bij die zoektocht aan.

b. 'het voorkómen, opheffen, verminderen dan wel mee uithouden van met name sociaal-maatschappelijke nood van individuen en van groepen mensen':

Als iets in onze tijd duidelijk wordt, dan is het wel dat alles met alles samenhangt. Veel grenzen en afgrenzingen worden doorbroken. Dat gebeurt ook binnen de kerken. Zo vervloeien bijvoorbeeld de grenzen tussen klassieke kerkelijke werkvelden als pastoraat, diaconaat en missionair werk. In toenemende mate ontdekken we dat al te grondige afscheidingen niet vruchtbaar zijn. Desalniettemin is het nodig om ons in dit boek te beperken. We doen dat door ons te concentreren op *sociaal-maatschappelijke nood*. Deze nood beschouwen we als het meest wezenlijke aandachtsveld voor het diaconale handelen.

Onder 'sociaal-maatschappelijke nood' verstaan we die nood die samenhangt met of veroorzaakt wordt door maatschappelijke patronen en processen waardoor individuele

mensen en/of groepen worden bedreigd in hun menselijk bestaan en/of hun waardigheid. Daarbij heeft diaconaat aandacht voor zowel de culturele als de structurele kanten van het menselijk samenleven. 'Cultureel' moet hier in de sociologische zin van het woord worden opgevat. Het gaat hier om voor(onder)stellingen, opvattingen, waarden en normen op basis waarvan mensen tot handelen komen (Laeyendecker 1994, 8 e.v.). De structurele vormgeving van een samenleving is mede vrucht van deze culturele karakteristieken.

In het omgaan met sociaal-maatschappelijke nood kunnen minstens vier accenten worden onderscheiden. Deze hebben we in onze definitie aangegeven. Al naar gelang de situatie en de mogelijkheden zal het accent telkens anders liggen. We lichten de vier hier kort toe.

Diaconaat is fundamenteel gericht op *preventie*; het tracht te voorkomen dat maatschappelijke processen en patronen ertoe leiden dat mensen buitenspel komen te staan. Dat zien we ook terug bij het volgende accent: *opheffing* van sociaal-maatschappelijke nood. Daar waar mensen lijden onder onrechtvaardige maatschappelijke verhoudingen, zal worden getracht dit lijden op te heffen. Dat is echter lang niet altijd mogelijk en dan komt met name het derde accent in het vizier: het zo veel als mogelijk *verminderen* van sociaal-maatschappelijke nood. Als vierde, maar zeker niet in de laatste plaats, noemen we het *mee uithouden* van nood. Soms is lijden (vrijwel) niet op te heffen en zijn individuele mensen en groepen het meest gediend met mensen die hen niet in de steek laten, maar proberen het lijden mee uit te houden.

c. *'het scheppen van rechtvaardige verhoudingen'*:

Uiteindelijk zal het in diaconaat altijd weer gaan om het scheppen van culturele – in bovengenoemde zin – en structurele voorwaarden voor een humaan leven en samenleven van mensen. Daarin zit dus nadrukkelijk ook een politieke dimensie. Het betekent ook dat de relatie tot de leefomgeving ofwel het milieu niet buiten het gezichtsveld mag en kan vallen. Rechtvaardigheid is niet alleen een tussenmenselijke categorie, maar speelt evenzeer een rol in de wijze waarop mensen met de aarde omgaan.

De redactie heeft de bovenstaande definitie, inclusief de toelichting, aan de auteurs meegegeven als leidraad. Het gaat echter om een proeve, een voorlopige omschrijving van wat diaconaat is. In het laatste hoofdstuk zullen we deze proeve nog eens tegen het licht houden.

10.1 De definitie opnieuw beschouwd

Herman van Well en Sake Stoppels

(Dit is een citaat uit het Handboek diaconiewetenschap pag. 393-398)

Zoals we al aankondigden in hoofdstuk 1 is er reden om terug te komen op de definitie van diaconaat en diaconie waarmee we in dit boek hebben gewerkt. Verschillende bijdragen in dit boek geven aanleiding om de definitie te herzien. Op drie punten zijn we tot een aanvulling gekomen. Deze aanvullingen zijn vet weergegeven in de onderstaande herziene definitie. Tevens is door middel van een doorhaling aangegeven welk woord verwijderd is.

*Onder diaconaat/diaconie verstaan we het handelen vanuit **en door** kerken en andere door het evangelie geïnspireerde groepen en bewegingen dat gericht is op het voorkómen, opheffen, verminderen dan wel mee uithouden van **lijden** en sociaal-maatschappelijke nood van individuen en van groepen mensen en op het scheppen van rechtvaardige verhoudingen **in kerk en samenleving**.*

Naast deze drie aanvullingen plaatsen we ook een aantal kanttekeningen ter verheldering van de definitie. De kanttekeningen zijn deels van theologische, deels van sociaal-

wetenschappelijke aard. We lichten nu allereerst onze drie mutaties van de definitie toe en plaatsen daarna een zestal kanttekeningen.

Mutaties in de definitie

'(...) handelen vanuit en door kerken (...)'

In hoofdstuk 4 kozen we ervoor de diaconale geschiedenis te bekijken via tegendraadse personen. Juist zij ontvouwen de behoefte dat er niet alleen *vanuit* kerken iets gedaan wordt. Zij handelen immers zelf omdat de boodschap van de Heer van de kerk hen tot in hun kern geraakt heeft en veranderd. Het is voor hen daarom evenzeer van belang dat er *door* de kerken gewerkt wordt voor en met mensen in nood. Het is bepaald onvoldoende als de kerk 'teert' op de inzet van bevlogen enkelingen. De nood van kerk en wereld vraagt ook om een structuur die daar adequaat op ingaat. Mensen in nood mogen rekenen op fundamenteel kerkelijk beleid voor hun situatie.

Dat argument wordt nog versterkt wanneer we honoreren dat alle auteurs op bijbelse gronden ervan uitgaan dat diaconaat een fundamenteel principe van de kerk is. Een kerk zonder diaconie is geen kerk. Een principe van die aard dient noodzakelijk deel uit te maken van het beleid dat uit dat principe volgt. Met dat beleid krijgen leden van de gemeente en diaconale organisaties een steun in de rug.

'(...) lijden en maatschappelijke nood (...)'

In hoofdstuk 1 bespraken we de definitie van diaconaat en gaven aan dat '(...) we het nodig achten om ons in dit boek te beperken. We doen dat door ons te concentreren op "sociaal-maatschappelijke nood". Deze nood beschouwen we als het meest wezenlijke aandachtsveld voor het diaconale handelen.'

In een samenleving die als mensbeeld 'jong, snel en geslaagd' hanteert, is de mens die daaraan niet voldoet bij voorbaat achtergesteld. Toch blijkt uit de vele voorbeelden die in dit boek aan de orde komen dat er meer nood is dan sociaal-maatschappelijke. Zo zijn er diverse vormen van nood van lichamelijke en geestelijke aard. Te noemen zijn: handicaps, ziekte, persoonlijke relationele en psychische noden. De vraag is wat nood en lijden betekenen in een samenleving waarin de mensvisie verregaand wordt bepaald door het idee van de maakbaarheid van die samenleving.

Soms ziet men die, in navolging van de leerlingen van Jezus in Johannes 9, 2 (vgl. ook Luc. 13, 1-5), als straf voor zonden. Dan wordt de nood versterkt doordat deze godsdienstig wordt verklaard en de betrokkene (of haar/zijn directe omgeving) zelf oorzaak ervan zijn. We verwijzen hiervoor ook naar paragraaf 2.9 waar erop wordt gewezen dat armoede soms als persoonlijke kwaal wordt gezien. Dan is de mens in nood ook nog eens veroordeeld voor het eigen falen.

Persoonlijke zorgen en verdriet kunnen bovendien versterkt worden door maatschappelijke factoren. Het hangt er maar van af hoe de samenleving met deze nood omgaat. Zijn er voldoende sociale voorzieningen, die voor de betrokkene bereikbaar zijn? Zijn gebouwen toegankelijk voor mensen met een handicap?

Temidden van de nood is er ook die ellende, die maar duurt en niet op zal houden en dus ge- en verdragen moet worden. Het lijden is in dat verband in dit boek een paar keer aan de orde gekomen. Dat lijden kan versterkt worden doordat er in onze samenleving voor lijden en verdriet amper plaats is. Het verwerken van spanning, ongemak en rouw dient in een paar weken te gebeuren. Daarna dient een mens er niet meer over te 'zeuren'. Lijden wordt zo niet erkend en krijgt derhalve geen plaats en tijd. Diaconaal gezien is er juist voor een mens in een dergelijke situatie alle gebed, aandacht en begrip nodig, indien noodzakelijk jarenlang.

Diaconaat en lijden horen daarom vanaf den beginne bij elkaar. Vanuit de presentietheorie is daar in dit boek al het een en ander over geschreven (6.7). Er leven uiteraard veel theologische vragen rondom het lijden en er zijn legio boeken geschreven over de theodicee. Elke generatie heeft de opgave om te zoeken naar antwoorden die in de eigen tijd relevant zijn. Duidelijk is wel dat dit aspect van diaconaat in een volgende editie meer aandacht dient te ontvangen.

We dachten aanvankelijk met de combinatie 'sociaal-maatschappelijke nood' ook het lijden een plaats te kunnen geven. Onze conclusie is dat dit onvoldoende gelukt is. We kiezen derhalve voor de combinatie 'lijden en maatschappelijke nood'.

'(...) in kerk en samenleving'

In het eerste hoofdstuk schreven we: 'Uiteindelijk zal het in diaconaat en diaconie altijd weer gaan om het scheppen van culturele – in bovengenoemde zin – en structurele voorwaarden voor een humaan leven en samenleven van mensen. Daarin zit dus ook nadrukkelijk een politieke dimensie. Het betekent ook dat de relatie tot de leefomgeving ofwel het milieu niet buiten het gezichtsveld mag en kan vallen. Rechtvaardigheid is niet enkel een tussenmenselijke categorie, maar speelt evenzeer een rol in de wijze waarop mensen met de aarde omgaan.'

Uit diverse paragrafen blijkt dat ook de kerk zelf in haar bestaan en activiteiten niet altijd rechtvaardig handelt. We verwijzen naar Febe (4.1.2). Ook het gesprek met Catharina Halkes (4.8.4) laat zien dat er in de man-vrouwverhouding veel mis is. De positie van de vrouw als ambtsdrager is trouwens in het geheel van de wereldkerk alleen door bepaalde protestantse kerken aanvaard. In dat opzicht blijft diaconaat voor de kerk tot de dag van heden concrete toetssteen van haar ideaal. Eveneens is vermeldenswaard dat de kerk er lang niet altijd in slaagt voor haar eigen 'personeel' rechtvaardige arbeidsverhoudingen te creëren. Ook de omgang met geld en goed in en door de kerk gedurende de eeuwen van haar bestaan (8.6) kan niet worden gekenschetst door 'rechtvaardige verhoudingen'. De diaconale wens om in de samenleving tot rechtvaardige verhoudingen te komen keert als een boemerang terug in de schoot van de kerk zelf.

Kanttekeningen bij de definitie

Hoe breed is diaconie?

In hoofdstuk 1 schreven we dat wij als redactie de begrippen 'diaconie' en 'diaconaat' reserveren voor 'dat handelen dat niet verheelt dat het (mede) geïnspireerd wordt vanuit de christelijke traditie'. Deze expliciete binding van diaconie aan het christelijk geloof blijkt niet voor iedereen noodzakelijk te zijn. Dat wordt bijvoorbeeld zichtbaar in de omschrijving die Meeuws van diaconie geeft: 'al dat concrete handelen dat door wie dan ook – christen of niet, hoe dan ook gemotiveerd, op grond van een kerkelijke opdracht of niet, individueel of collectief of in welk verband dan ook, anoniem of publiek, officieel of privé, spontaan of planmatig, in welke vorm dan ook – ten behoeve van noodlijdenden verricht wordt met als enige doel dat die mens in nood als mens in menselijke waardigheid en bestemming erkend wordt en "terecht" (tot zijn/haar recht) komt.' (2000, 9) Diaconie wordt hier verbreed tot het sociale handelen van alle mensen 'van goede wil', ongeacht de inspiratie van waaruit ze tot dat handelen komen. Hoezeer we ook uit zijn op coöperatie en coalitievorming, deze verbreding lijkt ons geen goede stap en wel om twee redenen.

De eerste is dat we ervan uitgaan dat mensen buiten de christelijke traditie er geen behoefte aan hebben dat hun inzet ten behoeve van noodlijdenden gekarakteriseerd wordt als diaconie. Meeuws' brede opvatting van diaconie doet denken aan de typering 'anoniem christendom' die in de vorige eeuw wel gebruikt werd om sporen van wijsheid en humaniteit buiten het christendom te kwalificeren. Het mag worden betwijfeld of 'anonieme christenen' gelukkig waren met deze typering. We wijzen in dit verband ook terug naar het 'diaconaal imperialisme', zoals we dat tegenkwamen in 5.7. Recht doen en ruimte geven aan sociaal handelen vanuit een andere inspiratie dan de christelijke, betekent ook terughoudendheid in het 'exporteren' van kerkelijke begrippen.

We hebben nog een tweede bezwaar. Meeuws gaat met zijn verbreding van het begrip diaconie helemaal op de pool van het concrete handelen zitten en ontkoppelt het begrip van de traditie waarmee het verbonden is. Diaconie is in haar concrete uitwerking vaak nauwelijks te onderscheiden van andere vormen van maatschappelijke inzet, maar dat onderscheid is wel zichtbaar in de bronnen van waaruit ze wordt gevoed. Het eigene van diaconaal handelen is niet gelegen in een bepaalde kwaliteit daarvan (er is goed en slecht diaconaat), ook niet in een unieke werkwijze, maar in de bron waaruit het wil drinken. Dat

maakt diaconaal handelen op voorhand niet beter dan andere vormen van sociaal engagement (ook niet slechter trouwens), maar wel anders. Die eigenheid moet het ook niet kwijtraken. Een blijvende verworteling van diaconie in het geheel van de christelijke traditie is van belang voor haar vruchtbaarheid en levensvatbaarheid.

We stellen dit in een samenleving die te kampen heeft met levensbeschouwelijke ontworteling en vervlakking. Met pijn en moeite wordt gezocht naar wegen om waarden, normen en gedrag te bepalen en te funderen. De diaconie moet zich blijvend bezinnen op haar eigen unieke bijdrage aan het welzijn van mensen. Dat eigen aandeel kan de diaconie alleen behouden, als ze de tak waarop ze zit niet zelf doorzaagt. Het is in dit verband veelzeggend dat veel van de tegendraadse personen die we in hoofdstuk vier tegenkwamen een geregeld en gedisciplineerd spiritueel leven leidden.

Persoonlijk diaconaat

Diaconaat betreft het handelen vanuit kerken en andere door het evangelie geïnspireerde groepen en bewegingen. In de praktijk van hoofdstuk 4 blijkt telkens dat individuele personen die getroffen zijn door de nood van anderen aan de slag gaan. Zij doen dat 'om Jezus' wil'. Zij handelen als eenling, ook al maken zij deel uit van het wereldwijde lichaam van Christus. Geïnspireerde mensen blijken zelf ook inspirerend te zijn voor anderen. Zo kan er een groep medestanders groeien om hen en het werk. Dat neemt niet weg dat het handelen vaak begint bij een enkel mens. Dat werk van een individu verdient het echter evenzeer om diaconaat genoemd te worden.

Liturgie

In hoofdstuk 2 stelden we de evaluatieve vraag hoe spiritueel diaconie is. 'In de gepresenteerde acht werken wordt weinig expliciet gesproken over spiritualiteit. Slechts in de Sint-Egidiusgemeenschap (2.8) zien we nadrukkelijk een verbinding tussen bijvoorbeeld gebed en vrijwillige inzet. Dat neemt niet weg dat de plaats van liturgie en spiritualiteit in het diaconale handelen een belangrijke kwestie is. Centraal is hier zeker de plaats van het avondmaal of de eucharistie. De maaltijd van de Heer is immers van oudsher een diaconale maaltijd waarbij de diakenen als tafeldienaars betrokken zijn. In onze tijd met daarin grote aandacht voor spiritualiteit verdient de verbinding tussen diaconaal handelen en diaconaal vieren de nodige aandacht.'

Bidden en werken zijn basaal in het geloof. We refereren hier aan de bekend geworden woorden uit de zogenaamde doopbrief van Dietrich Bonhoeffer: 'Ons christen-zijn zal in deze tijd bestaan uit slechts twee elementen: bidden en onder de mensen het goede doen. Elk denken en praten en organiseren van christenen moet herboren worden uit dat bidden en dat doen.' (1968, 119) Hij schreef deze woorden als gevangene van de Nazi's in 1944, maar ze zijn nog steeds uiterst actueel (vgl. Dekker 2003).

Bidden en 'het goede doen' zijn van betekenis zowel voor de individuele persoon in spiritualiteit en actie, als voor de gemeenschap in liturgie en dienst. In de liturgie brengt de kerk haar nood en die van de wereld voor Gods aangezicht. Het kyriëgebed is daar het bekendste voorbeeld van. Dit bidden is een vorm van 'mee uithouden'. Als er niets (meer) gedaan kan worden, heeft de kerk nog altijd de roeping om te bidden. Dat hoort bij haar dienst aan de wereld. De voorbede voor de nood van kerk en wereld is diaconaal handelen in optima forma. In de oosters-orthodoxe kerken is dit element meer ontwikkeld dan in de westerse kerken. De positie van de diaken hangt daar uiteraard mee samen. Van oudsher was hij degene die het gebed voor de nood van kerk en wereld uitsprak. Deze cohesie van diakonia en leitourgia komt ook in paragraaf 8.2 uitvoerig aan de orde. In deze samenhang komen de theologische lijnen van kerk- en ambtsopvatting samen. Het gaat hier immers om het wezen van de kerk. We wijzen in dit verband op het denken van Ploeger en Ploeger-Grotegoed voor wie diakonia en leitourgia juist in hun samenhang twee fundamentele uitgangspunten voor kerk-zijn en gemeenteopbouw vormen (2001, 46 e.v.).

In de liturgie is ook een fundamentele plaats ingeruimd voor de inzameling van de gaven. Onze gave, als antwoord op Gods gave van het heil, is de financiële zorg voor de arme

naaste. Men geeft deze gave aan Christus. In een deel van de protestantse traditie zamelt de diaken deze gaven in en namens Christus deelt hij deze gaven ook weer uit.

Dit theologisch gezichtspunt, dat in de oorspronkelijke definitie, die meer empirisch van aard is, minder aan de orde komt, blijkt in de evaluatie evenwel fundamenteel. Diverse bijdragen tonen dat aan (7.1, 8.2). Daarom kunnen we constateren dat het diaconale handelen, als dienst van en aan God, een plaats krijgt in de persoonlijke spiritualiteit en de gezamenlijke liturgie, dus 'voor Gods aangezicht', in de dienst van de eucharistie, het gebed en de inzameling van de gaven.

Gerechtigheid en barmhartigheid

In hoofdstuk 2 schreven we 'Hier komen nadrukkelijk de begrippen *barmhartigheid* en *gerechtigheid* in beeld. In het diaconale handelen wordt wel gesproken van "helpen onder protest" (2.1). Daarin wordt een dubbele beweging zichtbaar: het lenigen van acute nood en het zoeken naar en zo mogelijk verhelpen van de oorzaken van deze nood.'

Diaconaat, als begrip ontstaan in de nieuwtestamentische gemeente, kent als oudtestamentische wortel de liefde die concreet wordt in gerechtigheid en barmhartigheid. In 9.2 komt dat expliciet en nadrukkelijk aan de orde en wordt de noodzaak deze begrippen een plaats te geven aangetoond. De samenhang van de beide begrippen voorkomt dat diaconaat verwordt tot liefdadigheid. Barmhartigheid is bewogenheid metterdaad om de ander wél te doen, door hem te helpen uit zijn nood, hem recht te doen wedervaren, zijn welzijn te bewerken, zegt Oosterhoff (1991, 51) terecht. Hij citeert hiertoe Zacharia 7, 9 e.v.: '(...) spreekt eerlijk recht en bewijst elkander liefde en barmhartigheid; verdrukt weduwe noch wees, bijwoner noch arme, en beraamt niet in uw hart elkanders onheil?' In barmhartigheid zit ook al veel gerechtigheid.

Diaconie kent derhalve van godswege een hoog sociaal-ethisch gehalte (6.1). Diverse vragen die vanuit de praktijk aan de orde kwamen in 2.9 – zoals kwaal of kwaad, recht of gunst, compenseren of protesteren – vinden in deze begrippen hun principiële antwoord. Diaconaat kan daarom niet gedacht en gedaan worden zonder deze beide begrippen als bepalende inhoud.

De diaken

In de definitie van diaconaat wordt de diaken niet genoemd. Dat is vanuit twee gezichtspunten terecht. Het gaat, in de eerste plaats, immers om het handelen van kerken. De leden van die kerken zijn degenen die de roeping en verantwoordelijkheid voor het diaconaat hebben gekregen. Dan hoeft de diaken daar niet apart te worden genoemd. In de tweede plaats is er de visie dat de kerk vooral wordt bepaald door de geordineerde ambtsdrager. Dan is het handelen van kerken feitelijk het handelen van de kerkelijke ambtsdragers. Ook in dat geval is het niet nodig de diaken apart te noemen. Hij is immers onderdeel van de kerkelijke hiërarchie.

Toch is de noodzaak aanwezig de diaken de plek te geven die hem toekomt. Dat is, traditioneel gezien, een plaats in de liturgie bij eucharistie, voorbede en collecte (8.2). In de reformatorische traditie is de diaken bij uitstek ook de stimulator, communicator, initiator en coördinator van het diaconaat van de gemeente. Hij heeft daarnaast een voorbeeldfunctie in het helpen van mensen in nood.

Het gezichtspunt dat Houtepen in dit boek voorstaat (9.1) is een nieuwe theologische benadering van de diaconie en het diakenambt. Diakenen zijn diplomaten in dienst van een hoger gezag. Dat laat onverlet dat het werk van en in de gemeente van Christus *diakonia* als karakter heeft. Diakenen zetten het werk van Christus voort in de tijd. Zij onderhouden de verbinding met de afwezige zieken, vervolgden en gevangenen en met de maatschappelijk geïsoleerde weduwen en wezen. Zij worden gezien als uitdelers van de kostbaarheden van Christus en zijn kerk en dat betreft niet alleen aalmoezen of noodrantsoenen. Mogelijk kan dit leiden tot een oecumenische visie inzake diaconie en diakenambt. Het pleidooi om deze visie om te zetten in kerkelijk beleid verdient instemming.

Scheppingsdiaconaat

Aan diaconaat met betrekking tot de schepping, of in een eigentijdse term: het milieu, hebben we in dit boek geen aandacht geschonken. De definitie gaf daar niet direct aanleiding toe. In evaluatieve zin dient te worden opgemerkt dat dit een zaak is die meer en bredere belangstelling verdient in een volgende uitgave. Dit aandachtsveld is in de praktijk op diverse manieren al wel behoorlijk in beeld gekomen. Tegelijk moet gezegd worden dat hierover verschillend wordt gedacht. Scheppingsdiaconaat als zodanig is nog omstrede, omdat sommigen diaconaat willen beperken tot mensen.